

Таким чином, проблема вибору засобів та методів впливу вихователем на вихованців завжди залишатиметься актуальною в будь-якій освітній системі. Проектна робота дає всім учасникам практичний досвід, котрий базується як на знаннях, так і на перевірці знанневих істин у повсякденній діяльності. Цей досвід допомагає розвивати індивідуальні здібності і нахили, комунікативні зв'язки, вчить вирішувати завдання, розв'язувати конфліктні ситуації тощо. Участь у проектній роботі допомагає сформувати навички активного громадянина демократичного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Особистісно зорієнтоване виховання. — К., 1998.
2. Ващенко Г. Загальні методи навчання. — К., 1997.
3. Гузєєв В, «Метод проектів» как частный случай интегральной технологии обучения // Директор школы. — 1995. — № 6. — С. 42–43.
4. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід / О. Пометун, Л. Пироженко. — К.: А.П.Н., 2002. — 136 с.
5. Історія для громадянина / В. Горбатенко, П. Вербицька та ін. — Львів: НВФ «Українські технології», 2003. — 167 с.
6. Клименко А. В., Подколзина О. А. Проектная деятельность учащихся // Преподавание истории и обществознания в школе. — Москва, 2002. — № 9. — С. 69–75.
7. Освітні технології: Навч.-метод. посібник / За ред. О. М. Пехоти. — К.: А.С.К., 2002. — 225 с.

Ірина НАЗАРКО

ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЖИВОГО: РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття присвячена проблемі гуманізації біологічної освіти, яка передбачає побудову педагогічної системи, що полягає у формуванні етичного ставлення до живих істот. Обґрунтовано різні шляхи і методику виховання учнів загальноосвітньої школи на засадах біоетики. Проаналізовано результати проведеної дослідно-експериментальної роботи щодо етичного виховання учнів основної школи у процесі вивчення живої природи.

Важливість виховання етичного ставлення школярів до живої природи набуває в наш час надзвичайної актуальності, оскільки свідоме розуміння відносин людського суспільства з природою є важливою умовою збереження середовища для повноцінної життєдіяльності та подальшого розвитку наступних поколінь. Сучасні діти живуть у якісно інших соціальних умовах, аніж їхні ровесники кілька десятиліть тому; їх світогляд став значно урбанізованішим через розширення потоку інформації і кола знань. Але, як переконують спостереження та результати дослідно-експериментальної роботи, сьогодні відчувається гострий дефіцит безпосереднього спілкування з живою природою, що негативно впливає на фізичне та психічне здоров'я дітей.

У сучасних умовах для більшості людей природа — це оточуюче середовище, різні об'єкти якого можна використовувати для власного блага, з прагматичною метою. Проте вона є могутнім засобом розумового і морально-естетичного виховання учнів. Спілкуючись з живою природою, спостерігаючи її об'єкти і явища, діти поступово пізнають довкілля, відкривають розмаїття рослинного і тваринного світу, усвідомлюють роль природи у житті людини, цінність її пізнання, переживають морально-естетичні почуття, які спонукають їх турбуватися про збереження природних багатств.

Метою статті є обґрунтування важливості виховання етичного ставлення школярів до живої природи. У статті розкривається роль біоетики у гуманізації біологічної освіти; обґрунтовується ефективність різних шляхів включення інформації з біоетики до змісту біологічної освіти і методики виховання учнів на засадах біоетики; аналізуються результати проведеної дослідно-експериментальної роботи.

Необхідність дослідження проблеми етичного ставлення учнів до живої природи зумовлена суперечностями у процесі становлення особистості, а саме: між суспільною необхідністю виховання моральних якостей особистості і дійсним рівнем їх сформованості у

школярів; виховними можливостями живої природи і відсутністю ефективної методики їх реалізації у навчально-виховному процесі; необхідністю реалізації виховного потенціалу природничих предметів і недостатньою методичною підготовленістю вчителів.

Результати аналізу психолого-педагогічної літератури свідчать, що основна увага сучасних досліджень етичного виховання зосереджена на формуванні моральних норм і цінностей особистості (В. Білоусова, Г. Вашенко, Г. Жирська, І. Зязюн, А. Сиротенко), моральної свідомості (Л. Божович, А. Зосимовський, В. Мясіщев, В. Ясвін), моральної поведінки школярів (І. Бех, А. Гусейнова, І. Дубровіна, В. Постовий, Г. Троцько, І. Харламов); розробці системи етичних ставлень школярів (Л. Валієва, В. Коноваленко, А. Солдатенкова, А. Шемшуріна, Н. Щуркова, М. Яновська). Питанням формування етичного ставлення учнів до природи присвячені наукові праці С. Дерябо, Т. Павлової, В. Ясвіна.

Етика ставлення до живих істот дає можливість побудувати з учнями діалог про життя, розібратись у природі моральних цінностей, які утворюють стрижень духовності і культури. Т. Павлова вважає, що ставлення дитини до тварин — це та царина діяльності, де можна найбільш успішно здійснювати етичне виховання. Учень легко може подивитись на світ очима іншої істоти, особливо, коли це тварина, адже з нею у нього наближені рівні сприйняття світу [8]. Людина, яка з дитинства здатна бачити і захоплюватись чудом життя, не буде байдужим егоїстом. Це підтверджує і відомий російський актор та режисер театру для дітей С. Образцов: «Якщо людина ні разу не здивувалась тому, як миється муха, як дивиться цуценя, скільки в його очах життя, — вона, ця людина, ніколи не зрозуміє мистецтва, не зрозуміє краси життя. Якщо вас ніколи не схвилювало це, — це означає, що ви не зможете його зрозуміти, полюбити ...» [9, 87].

Вирішення завдання формування ціннісного ставлення до всього живого потребує не лише змін у моральному вихованні, а й змін юридичного статусу живих істот. У загальних рисах права тварин або рослин можна визначити як блага, без яких вони не можуть існувати як самостійні живі істоти. Варто усвідомлювати, що все живе уже несе в собі право на життя, а визнання цього права є одночасно визнанням нашого обов'язку поважати це право. До того ж, як зазначає В. Борейко, «тварини не потребують визнання свого права — цього потребуємо ми» [1].

Таким чином, викладання біології потребує включення в її курс етичних понять. Для учнів не так важливо отримати загальну інформацію про якийсь вид тварин, як зрозуміти, що тварини мають самостійну цінність, кожен вид має право на існування, і не тому, що приносить людині користь. Усвідомлення своїх правомірних дій до живої природи має стати нормою для кожного, тому що кожна жива істота має права на визначений обсяг благ та умов життя. Саме такий біоцентричний підхід до потреб інших живих організмів сприяє вихованню етичного ставлення до них.

На усвідомлення і формування у людини відповідальності за збереження природного довкілля і розумного співіснування з ним спрямоване *екологічне виховання*. Однак воно більше орієнтоване на сприйняття практичної значущості природи, а природу треба охороняти, тому що вона є не лише джерелом продуктів харчування і промислового використання. Такі погляди — наслідок антропоцентричного сприйняття природи зі сторони її користі для людини. Сьогоднішнє завдання школи: навчити учнів сприймати природу як багатогранну цінність: зокрема, сприймати її красу, довершеність та досконалість (предмет *естетичного виховання*), рекреаційну і світоглядну цінність, самоцінність природи (предмет *біоетичного виховання*).

Естетичне виховання передбачає розвиток у людини почуття прекрасного, формування вмінь і навичок творити красу у навколишній дійсності, жити за законами духовної краси. Але техногенні катастрофи ХХ століття призвели до руйнування краси навколишнього світу і краси людського духу. Тому саме відчуття моральної краси людини, що є результатом єдності естетичного, екологічного і морального виховання, врятує світ. Необхідно не лише навчити кожну людину естетично-почуттєво реагувати на навколишній світ, але й збудити потребу його перетворення без нанесення йому екологічної шкоди, згідно з етичними нормами та ідеалами [6, 277–278].

Моральне ставлення людини до об'єктів живої природи (рослин, тварин, людини) досліджує новий напрямок сучасної етики — біоетика. Тому саме біологічна етика повинна

стати регулятором мислення та поведінки як окремих особистостей, так і всього людства. Якщо дитина навчилася співпереживати іншій істоті (наприклад, тварині), то зможе співчутливо поставитись до чужого болю, коли страждає людина. Особлива роль школи полягає у формуванні біоетичної свідомості дитини. При цьому виграє і суспільство, адже такий біоцентричний світогляд передбачає повагу до всіх живих істот.

Ціннісне сприйняття людиною живої природи (не створив — не маєш права руйнувати) повинно перейти у ціннісне ставлення. Тому у сфері морального виховання постала проблема *біоетичного виховання* людини, сьогоднішня актуальність та специфічність якого вимагає розглядати його як один з найважливіших напрямків морального виховання і загального виховного процесу. У літературі термін «*біоетичне виховання*» трактується неоднозначно. Ми розглядаємо *біоетичне виховання* як систематичну педагогічну діяльність, спрямовану на формування в учнів системи цінностей, поглядів та переконань, які впливають на ставлення особистості до живих істот шляхом актуалізації етичних норм і правил поведінки.

На думку вітчизняних дослідників Г. Кобенек, Т. Глазиріної, М. Гриньової [3; 4; 5], головне завдання безперервної *біоетичної освіти та виховання* — закладення мотиваційних основ *біоетичної свідомості* ще у дитячому віці. Я. Кулик та М. Демчук вважають не менш істотним впровадження норм, принципів, ідеалів та цінностей біоетики у систему вищої та післядипломної освіти спеціалістів — медиків, біологів, ветеринарів, а через них — у лікувальну та науково-дослідну практику. Як зазначають Й. Куре та А. Єгоренков, при цьому необхідна спеціальна стратегія і тактика, публікація відповідних навчальних посібників та методичних розробок, створення комітетів з етики, системне проведення етичної експертизи [2, 59].

Аналіз педагогічної літератури та практики роботи сучасної школи свідчать, що проблема формування досвіду емоційно-ціннісного ставлення до живої природи потребує детального опрацювання. У чинних підручниках з біології немає того, що вивчає біологія, там немає життя, а інформації, яка б формувала емоційно-ціннісне ставлення школярів до живих істот, не достатньо. Відповідно і завдання, які пропонуються школярам, мають в основному репродуктивний характер і не спрямовані на те, щоб викликати у дітей співчуття до живого. Усе це є наслідком антропоцентричного підходу, який повинен бути замінений на концепцію біоцентризму.

Новий підхід до вивчення біології у сучасній школі вимагає від вчителя формування нового ставлення до навколишнього світу. А нові вимоги потребують нової методики проведення занять, нових підручників, нової особистості вчителя. Нові підручники і посібники дадуть можливість детальніше ознайомитись з питаннями біоетики, а нові завдання і вправи допоможуть подивитись на особисте ставлення до живих істот по-новому. Учитель як організатор діяльності школярів об'єктивно виступає в ролі лідера, і від його активної позиції, суб'єктивного ставлення до природи і етичної культури залежить формування моральних цінностей дитини і її біоетичного світогляду. Тому підготовка нової особистості вчителя включає освоєння нового підходу до викладання матеріалу, вміння формувати етичне ставлення дитини до довкілля через її емоції та серце.

Запропонована методика виховання школярів на засадах біоетики передбачала такі шляхи включення інформації з біоетики до змісту біологічної освіти:

1. Включення матеріалу з біоетики у вигляді додаткової інформації та пізнавальних завдань на певних етапах уроку (біології, природознавства та інших предметів природничого циклу).
2. Впровадження біоетики в систему позакласної та позашкільної роботи.
3. Засвоєння змісту біоетики в процесі вивчення курсу «*Основи біоетики*» на факультативних заняттях або у вигляді окремого предмету.

З метою реалізації першого шляху ми проаналізували зміст природознавства та біології в основній школі під кутом зору його зв'язку зі знаннями з біоетики та педагогічну літературу про способи включення інформації з біоетики до змісту освіти. З метою виділення додаткової інформації з біоетики, з якою доцільно ознайомити учнів, ми аналізували такі фактори: 1) стан висвітлення досліджуваної проблеми в науковій літературі; 2) розробка проблеми в теорії та практиці навчання; 3) врахування вікових особливостей учнів; 4) можливості змісту навчального матеріалу. На основі проведеного комплексного аналізу цих факторів ми

розробили варіант доцільного включення до програмового матеріалу відповідної інформації з біоетики.

Важлива роль у процесі запровадження біоетики в систему безперервної освіти належить позаурочній діяльності (другий шлях) з етичною спрямованістю, яка спеціально орієнтована на включення учнів у спілкування з живими істотами. Це виховні заходи, тижні з біоетики, акції, конкурси, які організуються учнями під керівництвом учителя. Великий потенціал для формування етичних поглядів школярів має проведення екскурсій у природу, екологічних стежок, організація літніх таборів та походів.

Аналіз чинних програм і підручників з природознавства та біології дозволив визначити ті елементи знань з біоетики, що потребують спеціального засвоєння у факультативному навчанні, а також вказав на необхідність їх широкого застосування. Вищесказане стало підставою для розробки змісту факультативного курсу (третій шлях) та практичної перевірки впливу факультативного навчання на засвоєння школярами знань з біоетики та їх вихованість. З цією метою ми відібрали необхідну інформацію, систематизували і оформили у вигляді факультативного курсу «Основи біоетики». Запровадження факультативного курсу має більше можливостей для детальнішого ознайомлення учнів з проблемами біоетики і можливими шляхами їх вирішення, проте потребує спеціально відведеного часу і зміни навчального плану.

При розробці занять з біології та природознавства з включенням інформації з біоетики і при розробці курсу ми базувались на методиці Т. Павлової щодо формування етичного ставлення школярів до навколишнього світу. Запропонована нами *методика* формування етичного ставлення до живих істот ґрунтується на трьох основних засадах.

По-перше, ефективне формування етичного ставлення до живих істот відбувається, перш за все, через вплив на *емоції дитини* — «*шлях через серце*». Вибір цього шляху зумовлений віковими особливостями учнів, які гостріше сприймають емоційну інформацію, ніж раціональну, хоча у кожному випадку емоції підкріплюються раціональними аргументами. Позитивні емоції у дитини можуть бути сформовані, якщо розкрити перед нею самодостатню цінність живої істоти. Наприклад, здатність тварини думати, відчувати біль і радість; вказати на її красу, високу організацію поведінки, складність емоцій і розумової діяльності.

По-друге, *активна поведінка дітей* у процесі навчання і виховання, її особиста зацікавленість живою істотою, яка проявляється у різних формах: збір інформації про неї; діяльність, яка приносить їй користь; дискусії, що стосуються питань ставлення до живої природи; обговорення проблем, пов'язаних з життям тварин, рольові ігри, через ототожнення себе з твариною тощо. *Активність дитини* є однією з *умов* організації навчально-виховного процесу щодо вивчення живої природи.

По-третє, *активність учителя* в процесі навчання і виховання. Вчитель біології покликаний формувати в учнів нове ставлення до навколишнього світу, вчити їх не просто предмету, фактів про різні види живих істот, але етики, позитивних емоцій, нової філософії ставлення до оточуючого, допомогти змінити світогляд і світосприймання учнів. Саме особистість учителя, його зацікавленість, позитивне ставлення до тварин переконують дітей у серйозності того, що він розповідає. Активність учителя теж є важливою *умовою* формування етичного ставлення учнів до живих істот.

Розвиток позитивного емоційного ставлення до інших форм життя, до тварин, а також до інших людей — це основа формування *етичного ставлення* до світу. Важливою умовою для формування етичного ставлення до об'єктів живої природи є їх суб'єктифікація, тобто наділення об'єктів живої природи властивостями, якостями і функціями суб'єкта. Надання суб'єктності відбувається на основі використання психолого-педагогічних методів ідентифікації (ототожнення), емпатії (співпереживання), рефлексії (самоаналізу). Завдяки їм, результатом сприйняття природного об'єкта може стати симпатія до нього, тобто стійка внутрішня прихильність. Саме симпатія спонукає дитину до подальшої взаємодії з цим природним об'єктом, надання йому уваги, допомоги.

З метою закріплення позитивного емоційного ставлення школярів до тварини при опитуванні матеріалу і на наступних уроках доцільно проводити ігри. Вони використовуються для повторення, подальшого закріплення матеріалу, для виявлення додаткових аспектів теми. Ігри вносять значну різноманітність в проведення занять, викликають позитивну емоційну

реакцію у дітей і допомагають запам'ятовуванню матеріалу. Гра є однією з умов формування етичного ставлення учнів до живих істот і універсальним методом виховання. Учасники гри моделюють соціальні стосунки, що сприяє їх адаптації до реального життя. Ігри сприяють розвитку моральної свідомості, набуттю моральних якостей, засвоєнню моральних норм і вчинків. А. Макаренко відмічав, «якою дитина є у грі, такою вона буде у роботі, коли виросте. Тому виховання майбутнього діяча відбувається, насамперед, у грі» [7, 73].

Головна мета біоетичних ігор полягає у розвитку потреби спілкування з живими істотами, оволодінні нормами відповідальної поведінки, розумінні багатогранної цінності природи: естетичної, рекреаційної, морально-етичної тощо. Специфікою рольових ігор з біоетики є процес ототожнення дитиною себе з іншими живими істотами. Це дозволяє учням побувати на місці іншої істоти, краще зрозуміти її почуття і сприйняти її проблеми як свої особисті. Таким чином, опираючись на свої власні почуття, школярі можуть більше дізнатись про проблеми живих істот та знайти оптимальніші шляхи їх вирішення. Ефективними рольові ігри можуть бути лише у випадку, коли вони вузько спрямовані, ретельно продумані і закінчуються загальною дискусією.

Для реалізації запропонованої методики включення знань з біоетики до змісту навчального матеріалу з метою формування етичного ставлення до живих організмів доцільно використовувати різноманітні засоби та методичні прийоми. До комплексу *засобів* формування етичного ставлення школярів до тварин ми відносимо: інформацію, яка сприяє висвітленню об'єктів живої природи як самоцінності; комплекс завдань для перевірки знань учнів з теми; запитання для проведення бесіди; дидактичні ігри; домашні завдання тощо. Для зручності використання зазначені засоби доцільно об'єднати навколо конкретних представників або тем вивчення.

Під час урочних занять ефективним є застосовування таких *методичних прийомів*: демонстрування фотографій, малюнків, плакатів, листівок, слайдів, фільмів; робота з дидактичними картками; робота з відчуттями; складання казок про живих істот; робота зі словником етичних та біоетичних термінів. Під час позаурочної роботи доцільно проводити екскурсії, акції, конкурси, аукціони, виставки, випуск газет, творчі домашні роботи.

Стимулами до формування ціннісного ставлення школярів до тварин є розв'язування вправ, у яких учні ставляться у ситуації альтернативного вибору. Такі ситуації спеціально моделюються, включаючи моральні протиріччя (конфлікти), і передбачають прийняття суб'єктом рішення в акті морального вибору, спрямованого на розв'язання біоетичної проблеми. У структурі виховуючих ситуацій виділяють такі компоненти: суб'єкти (педагог-вихователь і учень-вихованець) і виховуючі стосунки (міжособистісні стосунки, які мають педагогічну спрямованість). Для прийняття адекватних рішень в ситуаціях морального вибору від суб'єкта вимагається оволодіння стереотипами поведінки в стандартних ситуаціях і одночасно прояви здібностей до мобілізації творчих сил для прийняття нестандартних рішень.

Методика проведення занять з використанням елементів біоетики на уроках природознавства і на уроках біології подібна, оскільки використовуються ті самі принципи і прийоми роботи. Головна відмінність полягає у рівні складності матеріалу і використанні ігрових моментів. При роботі з підлітками більше уваги потрібно звернути на обговорення етичних проблем, на парадоксальні ситуації, подати захоплюючий додатковий матеріал про права тварин, про діяльність організацій, які їх захищають тощо.

Ефективність запропонованої методики ми перевіряли за зміною рівня біоетичної вихованості школярів, прояви якої визначали відповідно до таких критеріїв та показників: *пізнавально-аналітичний критерій* (наявність міцних та глибоких знань з біоетики; застосовування знань для аналізу своєї поведінки і поведінки оточуючих людей; сформований біоетичний світогляд; вмінням аналізувати і передбачити наслідки прагматичного ставлення до живої природи; сформованість почуття відповідальності перед Біотою); *ціннісно-мотиваційний критерій* (оціночні судження, які характеризують ставлення до живих істот, стійкість, глибина і сила емоційних переживань; наявність сформованих загальнолюдських цінностей, що забезпечує становлення у вихованців позитивних якостей); *діяльнісний критерій* (осмислення школярем власних дій та переживань; стійка система форм поведінки; прояви активної

життєвої позиції у вирішенні проблем біоетики; відповідальне ставлення до живих істот; самоосвіта та самовиховання з формування позитивних моральних якостей).

Аналіз результатів нашого дослідження дає підстави для висновку про загальну ефективність запропонованої методики формування біоетичної вихованості через формування емоційно-ціннісного ставлення. Результати діагностувального зрізу формувального експерименту засвідчили, що в учнів експериментальних груп (Е), порівняно з контрольними (К), відбулися суттєві зміни у всіх структурних компонентах біоетичної вихованості. Так, в Е кількість учнів з низьким рівнем біоетичної вихованості зменшилась з 3,37% до 0%, із середнім рівнем — з 65,69% до 50,48%, із достатнім рівнем збільшилась з 27,07% до 36,19%, з високим рівнем — з 3,87% до 13,33%. У групах К ці показники були значно нижчими: з низьким рівнем біоетичної вихованості кількість учнів зменшилась з 3,77% до 1,89%, із середнім збільшилась з 66,04% до 67,92%, з достатнім та з високим — не змінилась.

Якісний аналіз поведінки груп учнів певного рівня біоетичної вихованості показав, що зросла загальна вихованість і культура школярів. Зокрема, підвищилась відповідальність за власні вчинки; чесність і справедливість у ставленні до старших та однолітків; ввічливість і тактовність у спілкуванні з людьми. Отже, ефективність етичного виховання учнів основної школи безпосередньо залежить від систематичного формування етичного ставлення до живого на засадах біоетики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борейко В. Є., Подобайло А. В. Екологічна етика. Навчальний посібник. — К.: Фітосоціоцентр, 2004. — 116 с.
2. Вековщина С., Лисенко О. Сучасні виміри глобальної білетики // Вісник НАН України. — 2004. — № 6. — С. 57–62.
3. Глазиріна Т. К. Біоетика у школі // Глобальна біоетика: сучасні вимоги, проблеми, рішення / Матеріали III міжнародного симпозиуму з біоетики. — К., 2004. — С. 50–51.
4. Гриньова М. В., Джурка Г. Ф., Кращенко Ю. П. Гуманізація освіти у вимірах біоетики // Глобальна біоетика: сучасні вимоги, проблеми, рішення / Матеріали III міжнародного симпозиуму з біоетики. — К., 2004. — С. 45–49.
5. Кобенек Г. В. Екологічна освіта — шлях до формування нового світогляду // Глобальна біоетика: сучасні вимоги, проблеми, рішення / Матеріали III міжнародного симпозиуму з біоетики. — К., 2004. — С. 85–86.
6. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка: Підручник. — К.: Знання-Прес, 2003. — 418 с.
7. Макаренко А. С. Пед. соч.: в 8-ми т. — Т. 4. — М.: Педагогіка, 1984. — 400 с.
8. Павлова Т. Н. Біоетика в высшей школе. Серия: Охрана дикой природы. — Вып.10. — 1998. — 128 с.
9. Степанюк А. В., Назарко І. С. Довідник з біоетики. — Тернопіль: В-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. — 160 с.

Марина ЯРОВА

ХОРОВА СПАДЩИНА УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ – ОСНОВНИЙ МЕТОДИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ ДИТЯЧИХ ХОРОВИХ КОЛЕКТИВІВ

У статті висвітлюється хорова спадщина українських композиторів та використання її у роботі з дитячими та молодіжними хоровими колективами.

Століттями в народі, поруч з дорослою, складається музика для дітей як хорова, так і інструментальна. Видатні композитори світу писали, а фольклористи збирали народну музику спеціально для дітей, серед них: Й.-С. Бах, Й. Брамс, В. Верховинець, П. Козицький, Ф. Колесса, М. Лисенко, М. Леонтович, Г. Сковорода, К. Стеценко, Я. Степовий, А. Штогаренко, П. Чайковський, та багато ін. Дослідженню дитячого хорового виховання присвятили свої праці видатні педагоги-музиканти А. Вахнянин, С. Вербицький, М. Воробкевич, О. Нижанківський, Д. Січинський, К. Стеценко; методисти О. Раввінов, В. Лужний, З. Жофчак, О. Ростовський та ін.

Яскравою індивідуальністю, високим рівнем композиторської майстерності позначена хорова спадщина М. Леонтовича. В історію хорової музики митець увійшов як геніальний